TÜRK YURDU

Türk Ocağı Merkez Hey'eti'nin Aylık Yayın Organıdır.

7.Devre/9.Cilt/18. Sayı (364)/Temmuz 1988

Sahibi:
Türk Ocağı Merkez Hey'eti adına
Prof.Dr.Orhan Düzgüneş

Mes'ul Yazı İşleri Müdürü
Dr.Cezmi Bayram

Kapak
Olcay Okan

Grafik Düzenleme
Muharrem Terzi

Yazı Heyeti
Prof.Dr.Emin Bilgiç Prof.Dr.Şaban Karataş* Galip Erdem *Prof.Dr.Mustafa Kafalı* Prof.Dr.Rasih Demirci* Alâaddin Korkmaz*

İdâre Yeri
Sakarya Cad. Nu: 30
Yenişehir/Ankara
Tel: 33 59 81 - 33 69 09

Yazışma Adresi
Türk Ocakları İst. Şubesi
Sultan II. Mahmut Türbesi Yanı
Divanyolu Cad. Nu: 82
Divanyolu/İST.

Fiyatı: 1.000 T.L.
Yıllık Abone: 12.000 T.L.
Abone ücreti "Türk Yurdu-257311 numaralı" Posta Çekleri hesâbına yatırılarak idare yeri adresine bilgi verilir.

Dizgi
Özen Dizgi

Film-Montaj
Klasik Ajans

Baskı
Kuşak Ofset

İÇİNDEKİLER

Dr.Cezmi Bayram **3** *Esir Milletler, Esir Türkler*

Prof.Dr.S.Hayri Bolay **5** *Ahmet Cevdet Paşa'nın Dine Bakışı*

Dr.Oğuz Karaçay **7** *Türk Dünyasına Türkiye'den Bakışlar*

H.Fikret Alasya **10** *Kıbrıs Türklüğü*

Doç.Dr.Mehmet Saray **14** *Türkiye ve Dış Türkler Meselesi*

Ali Kafkasyalı **16** *Bahtiyar Vahâpzâde ile Mülâkat*

Enis Turan **21** *Doğu Türkistanlı Bir Âlim Halife Altay*

M.Aydın Kuran **29** *Farsça'da Kullanılan Türkçe ve Türkçeleşmiş Kelimeler*

Yrd.Doç.Dr.Ali Osman Özcan **31** *Kutadgu Bilig'de Eğitim Anlayışı*

Ali Akış **38** *İdil (Volga) Türk-Tatarlarının Büyük Şairi Abdullah Tukay 75. Yıl Önce Öldü*

H.Fethi Gözler **39** *H.Suphi Tanrıöver'in Edebiyatımızdaki Yeri ve Hitabetindeki Hususiyetleri*

Mustafa Tatçı **47** *XVII. Asır Mutasavvıflarından Niyazi Mısrî'nin İnsanla İlgili Düşünceleri*

Sami Kocaoğlu **52** *Kim Bulgar Türkü? (Şiir)*

Türk Yurdu'ndan Seçmeler **53** *Türk Yurducularına (İsmail Gaspirinski)*

58 *Haberler*

60 *Okuyucu Mektupları*

Mübarek
Kurban Bayramınızı kutlar,
Türk ve İslâm âleminin hayırlarına vesile olmasını Cenâb-ı Hakk'tan niyâz eder,
iki cihânda saâdetler dileriz.
Türk Yurdu

Tasavvuf

XVII. ASIR MUTASAVVIFLARINDAN NİYAZİ MISRİ'NİN İNSANLA İLGİLİ DÜŞÜNCELERİ

Mustafa TATÇI

Gazi Eğitim Fak.Edebiyat Bölümü Öğretim Görevlisi

Niyâzi Mısrî, XVII.Asırda yetişmiş büyük bir Türk-İslâm mutasavvıfıdır. 1617 yılında Malatya'da doğan Mısrî, Diyarbakır; Mardin, Kerbelâ ve Kahire gibi şehirlerde ilim tahsil etmiş, Anadolu'ya tekrar geri dönerek Halvetî meşayıhından Elmalılı Ümmî Sinan Efendi'ye intisap etmiştir. Seyr ü sülûkunu tamamladıktan sonar Uşak ve Kütahya'da, bilahare Bursa'da kalan mutasavvıfımız, Limni adasında bulunduğu sırada 1694 senesinde vefat etmiştir. Türbesi hâlen oradadır. O'nun hakkında bir kaç araştırma yapılmışsa bile, biyografisini ortaya koyan bir eser mevcut değildir. Mustafa Lütfi tarafından yazılan "*Tuhfetü'l-Asrî fî-Menakıb-ı Mısrî*"(1) adlı eserle, henüz konuyla ilgilenenler tarafından istifade edilmeyen, Bursa'daki son Mısrî Dergâhı şeyhi Mehmed Şemseddin Efendi (Ulusoy) tarafından yazılan "*Gülzâr-ı Mısrî*" adlı diğer bir menakıbnâme, Mısrî'nin biyoğrafyasını işleyen iki mühim eserdir.(2) Yeri gelmişken belirtelim ki, Mısrî'nin hayatı ve fikirlerinden bahseden muhtasar ansiklopedik bilgilerde de pek çok hatâlar mevcuttur.

Bu hususlar, halen yapmakta olduğumuz araştırmaların ikmâlinde tamamen ortaya konup, bahis mevzu hatâ ve eksikler giderilecektir. Mısrî'nin küçüklü büyüklü bilinen 35'e yakın eseri vardır. Bunlardan "Mevaidü'l-İrfaniyye, Divan-ı İlahiyat, Devre-i Arşiyye, El-esiletü ve'l-ecvibe el-Mutasavvıfane, gibi bazıları neşredilmiştir. Mısrî'nin 8 risalesi tarafımızdan kritikli olarak hazırlanmış olup henüz bir tanesi basılmıştır.(3)

Burada üzerinde duracağım mevzu, bu büyük mutasavvıfın *eserlerinde* işlediği "insan" mefhumu hakkında olacaktır.

Mısrî'nin te'lif ettiği eser ve risâleler içinde *insan* tasavvuruyla ilgili en mühim olanı "*Mevâidü'l-İrfaniyye*" (4) ve "Divan-ı İlahiyat"tır.(5)

Bilindiği gibi, *insan* denen varlık, yine biz insanlar tarafından daima anlaşılmaya çalışılmış, bu muamma çer-

(1) Mustafa Lutfi, *Tuhfetü'l-Asrî Fî-Menkıb-ı Mısrî*, Bursa 1309

(2) Gülzâr-ı Mısrî'nin müellif hattı bir kopyası bizde olup, tarafımızdan yayına hazırlanmış, henüz bastırılmamıştır.

(3) Mustafa TATÇI, *Niyâzi-i Mısrî'nin Tasavvufi Bir Risalesi, Şerh-i Esmâ-i İsna-Aşare*, *Türk Yurdu* (Mecmuası) C.8,Ocak 1988, İstanbul sayı 12, sayfa 28-32.

(4) Bu eser Süleyman Ateş tarafından "İrfan Sofraları" adıyla yayınlanmıştır. İktibaslarımız (İ.S) kısaltmasıyla buradan olacaktır, bkz. *İrfan sofraları*, (Çev.Süleyman Ateş), Ank.1971,(Kılıç Yay.).

(5) Divan, bir kaç defa neşredilmiştir. Burada kullanacağımız neşir, Mahmut Sadettin Bilginer'in hazırladığıdır. (bkz.*Mısrî Divan-ı Şerhi*. İst.1976).

çevesinde binlerce kanaat beyan edilmiştir. Antik çağdan beri kurcalanan *insan* kavramı, çok boyutlu telâkkilerle karşımıza çıkmaktadır. Felsefi nitelikte ilk defa M.Ö. 5. asrın ortalarında sofistler (Sokrates ve Platon gibi) tarafından kurcalanmaya başlayan insan telâkkisi(6) sadece ruhî cepheden yahut sadece materyalist çerçeveden bakıla gelmiştir.

Sokrat insana ahlâk ve bilginin verdiği fazilet açısından yaklaşmış; Platon ise, insanı ideler aleminden arza inen ve tekrar ideler alemine yükselen bir varlık olarak ele almıştır. Aristo'ya göre de insan, düşünen bir hayvandır. Yeniçağda insanla ilgili dikkate değer görüş, Darwinistler tarafından ileri sürülmekte ve bu görüşte insan, hayvandan türeyen bir mahlûk olarak görülmektedir. Freudizme göre insan, faaliyetleri cinsî içgüdüye bağlı bir varlıktır. Materyalist telâkkide de insan, herşeyiyle maddeye ve ekonomiye bağlanan bir varlık olmaktadır.

Türk-İslam düşünce tarihinde pek çok hikmet sahibi kişi tarafından insanla alâkalı görüşler söylenegelmiştir. El-Kındî (Öl.866) Farabî (870-950), İbni Sina (980-1037), Gazali (1058-1111), İbn. Bacce (Öl.1138), İbn Rüşd (1126-1198). gibi filozoflarımız, genellikle insanı hem fizik hem de metafizik bir varlık olarak elealıp âlemşümul ve gerçek anlamda tarif etmeye girişmişlerdir.(7) Söz konusu filozoflarımızın yanında İbn Arabi, Sadreddin-i Konevi, Mevlana gibi, büyük mutasavvıflarımızın insan ve genel olarak *"İnsan-ı Kâmil"* (İdeal İnsan) telâkkileri dikkat çekicidir. Bu konular daha önce etraflıca işlenmiş olduğundan üzerinde durmuyoruz.(8) Yalnız şunu belirtelim ki, Muhyiddin-i Arabî ideal insanı, vahdet-i vücud anlayışı içinde, tamamen metafizik ağırlığıyla; Sadreddin-i Konevî, aynı telâkki ile fakat, bilgi nazariyesi açısından, Mevlânâ ise, aşk ve sevgi noktasından ele alırlar. Yazdıkları eserlerle düşünce dünyamızı aydınlatan bu büyük düşünür ve mutasavvıflardan birisi de Niyazi-i Mısrî'dir. Mısrî, esasen şairliği yönüyle Yunus emre; düşünceleri yönüyle ibn Arabî muakkibi bir mutusavvıfdır. O'nun fikirleri, 17.yüzyılın fikir atmosferinde henüz anlaşılmayacak kadar geniş, derin ve girifttir. Bu bakımdan eserleri ve konuşmaları sebebiyle başına pek çok hadise gelmiştir.

Bu araştırmamızda biz, Niyazi-i Mısrî'nin insan tasavvurunu ortaya koyarken, hem O'nun daha iyi anlaşılmasını, hem de, diğer görüşlerle mukayese etme imkânı sağlamak istedik; Yukarıda belirttiğimiz gibi, N.Mısrî'nin en mühim eseri "Mevâidü'l-İrfaniyye" adlı eseridir. Burada O'nun muhtasaran yazdığı makaleler toplanmıştır. Mutasavvıfın bütün düşüncelerini yansıtan bu eser, araştırmamızda müracaat ettiğimiz başlıca kaynaktır. Şimdi asıl mevzua; Niyazi-i Mısrî'de insan anlayışına geçiyorum.

Kudretün insanı mazhar kıldığıçün zâtına
Yüzünün nakşını hep âyat-ı Kur'an eyledi (*D.74)

Toprak, hava, su ve âteş gibi dört zıt unsurun terkibiyle, bir ilâhî nefha'dan(9) yaratılan insanın hakikati nedir? Önceleri bir balçık(10) şeklinde bulunup, sonra Zübde-i âlem seviyesine erişerek, Allah'ın "halifem" diye nitelendirdiği insanın mahiyeti mutasavvıflarca nasıl açıklanagelmiştir? O'nun ruh hâlinin iniş ve çıkışları, "en güzel kıvamda" yaratıldığı halde sefil bir âlemde şuursuzca yaşaması nedendir?

Acaba bazan:

Sanma her sûreti insanda olan insândır
Belki hayvanları mahçup edecek hayvandır(11)

denilirken, bazan da:

O nurun hiç miseli yok biline ta misaliyle
Meğer insan-ı kâmil kim O'dur câmi-i cemiyyet(12)

denilerek en yüksek mevkide görülen bu "insan" muamması, nasıl çözülebilir? Kemalî Efendi'nin,

Çalış insanı bul olasın insan
İnsana yetmeyen hayvandır hayvan
Basiret ehli ol gel kalma nâdân
Yazıktır insana kalırsa hayvan(13)

dediği kıt'ada, söz konusu uyarı, kime ve niye yapılmaktadır?

Bütün bu sorulara cevap aramaya çalışan sûfîler, insan mefhumunu odak noktası kabul etmişler, hakkında esrarengiz bilgiler vermişlerdir. Şimdi, Niyâzî-i Mısrî'nin insanla ilgili telâkkisine geçebiliriz. Bu telâkki tamamen tasavvufî olup, vahdet-i vücud'a inanan bir velî'nin telâkkisidir.

İnsan yaratılış bakımından tiplere ayrılmış bir varlıktır. İlâhî bir kanun gereği tezahür eden bu tipler, Mısrî'-

(6) Bkz. Doç.Dr. İsmail Yakıt, *Türk-İslâm Düşünürü Mevlânâ'ya Göre İdeal İnsan Tasavvuru*, İst. 1983, S.3-6.
(7) bkz.İsmail Yakıt, a.g.e.,s.6-14
(8) bkz.Nihat Keklik, *Sadreddin Konevi'nin felsefesinde Allah, Kainat ve insan*, İst.1967,M.Özdemir, *Sadreddin Konevi ve İbn el Arabî'de İnsân-ı Kâmil nazariyyesi*, (İ.Ü.Edeb.Fak.Türk-İslam Düşüncesi Anabilim dalı basılmamış lisans tezi) İst.1980; Mevlana için bkz. İsmail Yakıt a.g.e.,
(9) Bkz.Kur'ân,Hicr/29
(10) Kur'ân,Hicr/26
(11) Osman Kemalî,*Aşk Sızıntıları*, (Hzr.Baha Doğramacı) İst.1977,s.209
(12) Hulusî Maksud, *Allah ve İnsan* (Eserin son kısmındaki, Divan'dan), Hzr. M.Sadettin Bilginer, İst.1977,s.239
(13) Osman Kemalî, a.g.e.,s.181

de üç kategoride ele alınmaktadır:

1. *Tevhid tipi* (kâmil insan)
2. *Münafık tipi* (Hakkı idrakten mahrum)
3. *Şirk tipi* (kâfir)

Mutasavvıfa göre bu üç tip insan her zaman vardır ve insanlar bu üç grubun içindedirler. (İrfan Sofraları, s.61) Mısrî'nin tasnif ettiği tipler, yine Halvetî büyüklerinden olan Kuşadalı İbrahim Efendi'nin ifadesiyle şöyle bir açıklama kazanmaktadır:

"İyiliğe iyilik her kişinin kârı
Kötülüğe iyilik er kişinin kârı
İyiliğe kötülük şer kişinin kârı"(14)

Zamanımızın felsefî sonuçlarında da buna benzer bir tasnif bahis mevzuudur. Yaşayan mütefekkirlerden S.Ahmed Arvasî insânı, davranışlarına göre *"hayvan insan, dramatik insan, ideal insan"* (15) şeklinde, üçe ayırmaktadır. *O'nun ideal insan tasavvuru, Mevlâna, Yunus Emre ve Akşemseddin gibi kâmil insanlarla modelleşmektedir.*

İnsanı, "tavır psikolojisi" diyebileceğimiz bir açıdan da değerlendiren mutasavvıfımız Niyazî-i Mısrî, insan davranış stillerini dört hal üzere gösterir ve şöyle der:

"İnsanlar biribirleriyle muamelelerinde dört hal üzeredirki, bir kısmı iyilik edene iyilik eder. Bu, eşek huyudur. Bir kısmı, kötülük edene kötülük eder, bu da köpeklerin ve yırtıcı hayvanların huyundandır. Bir kısım iyilik edene kötülük eder, bu da yılan huyludur. Bir kısmı da kötülük edene iyilik eder. Bu da peygamberlerin, velilerin sâlihlerin ahlakındandır. (İ.S.,s.35)

Görüldüğü gibi, Kuşadalı İbrahim ile Mısrî'nin fikirleri aynı çizgidedir. Biz bu görüşlerin, Yunus Emre'den günümüze aynı vecihle bütün mutasavvıflarda işlenmiş olduğunu söyleyebiliriz. İnsanın tekâmül istidadı yaratılışında var olduğu halde, yapması gereken vecibeler vardır. Bu vecibeler yerine getirilmelidir ki, ruhî tekâmül gerçekleşsin. Mısrî, *"insanların sâlihleri arasına giremeyen"* insan için, hiç olmazsa, *"insanlar hakkında iyi zann beslemeye"* çalışması gerektiğini söyler. Kâmilliğe doğru atılacak ilk adım budur.Keza, varlık ve âlem sırf vahdet üzerine kurulmuştur. Fail ve fiilin *"Hakk"* olduğunu belirten velî, diğer yaratılmışlara da ilâhî bir gözle bakmak gerektiğini söyler. O'na göre varlık ve âlem birlik içindedir. Şöyle diyor:

"İnsanlara Allah'ın n uruyla bakarsan, zulmetde nûr, zehirde panzehir, düşmanlarda dost, kahrda lûtf ve o kadar çok çeşitli ve zıt aynalar içerisinde bir tek yüz ve cemal görürsün." (İ.S., s.36)

Mutasavvıfımız, insanî espiriyi "varlığın Hakk ile kâim" olduğu prensibine oturtmuştur. Bu anlayış -ki, Lâ mevcude illallah anlayışıdır.- mevcudatın Hakkı' kemâl sıfatıyla sıfatlanmış olduğu ve Hakk'ın bütün eşyayı ihâta ettiği görüşünden başka birşey değildir. Mısrî'nin şu şiirindeki imaja bakınız:

Âlemin nakşını hep hayâl gördüm
O hayâl içre bir cemâl gördüm
Heme âlem çün mazhar-ı Hakdır
Anun içün kamu kemâl gördüm (İ.S.,s.36)

Ancak insan, bütün bu sefilliklerden kurtulup, kemâl mertebesine nasıl çıkacaktır? Hep bir tekâmül içinde olan insan, vücud gemisinde hangi bir ruh haleti içinde yol almaktadır? Bu sorunun cevabını "insânî tavır" diyebileceğimiz bir mevzuda Mısrî'den şöyle cevap alıyoruz:

"Bil ki, insanın sa'yinin çeşitli oluşu insanların dört tavır (merhale)'de bulunuşlarından dolayıdır. Bu dört tavır ile hayvanlar âlemini, yırtıcılar âlemini, şeytanlar âlemini ve melekler âlemin mâhiyeti insanı öteki âlemin aksi yöne iter." demektedir. (İ.S.,s.41) Bu demektir ki, hayvanî tavırlar gösteren insan kısa hayatında, yemek, içmek, gazab, kin, kibir ve şehvet gibi davranışlarından imâna ve amele dönmezse, yırtıcılar vasfında bir hâlet-i ruhiyye içinde helâk olacaktır. Bu tip insan için mutasavvıf, Divanı'nın bir yerinde şöyle der:

Sureti insan içi hayvan olursa kişinin
Taşlar ile dövülüp insanı bulmazsa ne güç
(D.s.53)

Mutlak birlik şuurunda olmayan, gerçek imana kavuşamayan insan, Mısrî'nin literatürüne *"Şeytan"* veya *"dîv* rumuzlarıyla girer. Bu sıfatlardan uzak olan kişi ise, melekler âlemine doğru terakki edecektir. O, bu âlemlerden şunları kasdeder:

"Yırtıcılık sıfatlarıyla sıfatlanmış kişinin, kibir, kin, hased, katillik; devler ve şeytanlardan kasdı da hile, hud'a, yalan, gıybet, koğuculuk ve iftira, iblis gibi halk arasına fitneler düşürmek huylarıdır. Melekler aleminden kasdı ise, güzel ahlâkdan ibarettir." (İ.S., s.42) Mısrî, bu âlemlerin tekâmül çizgisinden bahsederken, *"insan merhaleden merhaleye seferini tamamlar ise, daimî olarak bir halden diğer bir hale geçmek üzere bulunur."* şeklinde bir ifade kullanır. (bkz. İ.S. s.42)

Bu İlâhî tavırları yaşayagelen insan, neticede kendisini varlık kuyusundan çıkaracaktır. Ne var ki, O'ndaki ilâhî nefha, kendini tanıyıncaya kadar, yani tohumunu temizleyinceye kadar emek harcayacaktır. *"İnsan önünden her şey geçen bir ayna gibidir. Bazı aynada insanın sûretleri doğru, güzel görünür. Bazılarında da eğri büğrü görünür. Yahut insanlar Cenab-ı Hakk'ın buyruğu üzere iyi veya çorak yere benzerler.* ***'Güzel toprak bitkisini Rabbi'nin izni ile verir. Kötü toprak da an-***

(14) Yaşar N.Öztürk,Kuşadalı İbrahim Halveti,İst.1982,s.98
(15) Seyid Ahmed Arvasî, İnsan ve İnsan Ötesi,İst.1977,s.105

cak kavruk bitki çıkarır.'(16) *İyi toprak, kötü toprağı ıslah eder. İki üç devrede onu iyi yapar. Kötü toprak da iki üç devrede iyi tohumu bozar. Gerçek söz dinlemede insan kalbi de böyledir."* (İ.S.,69)

Mutasavvıfımız, varlığa gelişi, *"Cünbüş"* olarak nitelendirir:

Düşdü kamu heyakil kametine mukabil
Cünbüşü gösteren sen şekl ü hayâl içinde (D.s.65)

Burada tabiatiyle şu âyet değerlendirilmektedir. "O sabırlı kimseler ki, bir musibete uğradıklarında biz Allah'ın kuluyuz ve yine O'na döneceğiz derler."(17) Ayette geçen "musibet" kavramı Niyâzî'nin terminolojisine "cünbüş" kelimesiyle girer. Mademki varlığa geliş bir cünbüşttür, o halde insan bu cünbüşü nasıl anlamalı, tohumunu nasıl temizlemeli ve aslına nasıl dönmelidir?

Tasavvufta insan için bilinmesi gereken bir odak noktası vardır. Dünya ve berzah, menzile varırken geçilecek birer köprüdür. Bu köprüden geçip, varılması gereken noktaya ulaşabilmek için, insan bir gönül yolu bulmalı, bu yolda müdâvim olmalıdır. Mısrî'nin burada insana tavsiyesi, bâtınî bir yol takip ederek ledünniyat tahsil etmek şeklindedir. Ahiret yolcusuna iki ilim lâzımdır, diyen veli, bu ilimlerin *"Zahir ve bâtın" ilimleri olduğunu, zahirî ilmin sarf, nahif, mantık, mani ve diğer alet ilimleri gibi ilimler olup, okunmak ve erbabından öğrenmekle mümkün olacağını; batınî ilmin ise, "hadis, âmel, tezhib-i ahlâk, zikr, riyâzat ve gece-gündüz Allah yolunda mücadele ile kalbi temizleyerek"* elde edilebileceğini, birinci ilmin kalbin cehaletini giderebileceğini, ancak nefsin kötü sıfatlarının ortadan kalkmasını sağlamayacağını belirtirken, bâtınî ilme ağırlık vermektedir. (İ.S.s.105) Böyle demekle Mısrî, sadece ledünniyat tahsilinin gerekliliğinden bahsetmez. O, insanın hem zâhirî hem de bâtınî ilim tahsil etmesini ister ve şöyle der:

"Birinci ilim sedefleri kuvvetlendirir." Sadeften kastı, insanî kabiliyet ve hassaların açığa çıkmasıdır. *"İkinci ilim incileri semizleştirir, onları, sadeflerinden çıkarır."* (İ.S.,s.105)

Yukarıdaki, ilim anlayışının inceliğini Musa Peygamber'in ilmine benzeten Mısrî, Mecmai'l-Bahreyn'de (iki denizin birleştiği yer) Hz. Musa'nın her iki ilmi kendisinde toplayıp, ilmiyle âmil olduğunu anlatıp tefsir ederek işler. O'na göre sâlik, Musa gibi, her iki ilmi de kendi nefsinde toplamalıdır. İdeal insan budur.

Varlık kuyusu denilen vücûd ve vücûda bağlı ıztırap, aklî ve nefsî olan insanı durmadan zorlayan bir karakterdedir. Ne varki, vücuda gelmek de zarurîdir. İşte bu vücûdtan insan, merhaleler atlayarak zirveye ulaşmak ister. Ve artık *"insan"* olmaya özenmeye başlayan *"insan"* kendini bilmeye, yaratılış gâyesini yoklamaya başlayacaktır. *"Ne yapmalıyım ki, bu ten mezbelesinden kurtulmalıyım"* diye düşünecektir. İnsanın ideal noktaya ulaşabilmesi için *"ilim ve amel tahsilini"* erken kavraması gerekmektedir. Aksi halde *"gençlik günlerinde ilim ve amel tahsilinden yüz çeviren kimse, ömrünün sonunda pişman olur. Bunları elde etmek ister ama, ömür vefa etmez. Hasret ve üzüntü içinde kalır".*(İ.S.,s.99)

İnsan yaşadığı hayatı O'nun tabiriyle *"Hidayet güneşi"* olan peygamberin ve O'nun ilminin varisleri olan mürşidlerin yolundan giderek en iyi şekilde değerlendirecektir. Dünyaya gelmekten maksat bu değil midir? Bunun içindir ki, *"kemâlî tahsil etmek"* ömrün sonunda pişman olmamak için yeterlidir. Kemâl sahibi olmak içinse, Mısrî'ye göre ilm-i Ledün tahsil etmek gerekir. Bunun neticesi "kendini tanımak"tır.

Mutasavvıfımız, bütün tavırları yaşayan ve kemâle ulaşan insana, son-ikâzını şu veciz ifadeyle yapar:

"Merkez zindanından muhite çık!" (İ.S.,s.99) O, yeri ve göğü herşeyde hiç bir boşluk bırakmadan kaplayan Allah'a başka nasıl kavuşabilecektir? Merkez zindanı denilen şu anasır heykeli vücûd, büyük mutasavvıf Yunus'a,

Alma tenden cânımı aman Allah'um aman
Görmeden cânânumı aman Allah'um aman

dedirtmiyor mu? İnsan bu kadar çıkmazlarla çerçevelenmişken âlemleri kendi vüvûdunda taşıdığının farkında değildir. Ne zaman ki, *"Bezm-i Elest"* sırrına vakıf oldu âlem-i ervah denilen aslî vatana sefer etti, işte o zaman insan çıkmazlardan kurtulacaktır. Mısrî'de, *"vusulat"* ile neticelenecek olan hayat kavramı, elest bezminin hakikatiyle vuzuhiyyet kazanır. Geldiğimiz noktaya dönmekten başka çare yoktur. Velimiz bir münacaatında,

Yarab bize ihsan et vuslat yolunu göster
Sûretde koma cân et uzlet yolûnu göster

Nefsimi hevadan kes kalbimi riyaden kes
Meylimi sivadan kes halvet yolunu göster (D.45)

diye inler. Zira arzuladığı bir uzlet, halvet vuslat hayatı vardır. Bunun da karşısında hep mücadele anında olduğu şedid bir düşman, bir iç engel vardır: Nefis...

Mısrî'ye göre insan, *"dünya hayatının bir meyvesidir." O mahlukatın özü olmakla(İ.S.s.108)" arzuların en üstününü taleb etmeli"*dir. Dünyada ilimden üstün bir gâye yoktur, diyen velî, kişinin bütün bir ömrünü ilme vermesini, boş vakit geçirmemisini tembih eder. Zira *"ahiret"* denilen hayata intikal ettikten sonra buradaki ilmimiz, orada bize *"mülk"* olacaktır. İlimden amaç, kişiyi *"Allah'a yaklaştıran ilim"* dir.(İ.S.,s.108) "Bu da ancak salih amel, nefis ve heva mücahedesiyle" mümkündür.

(16) Kur'an,el-araf/58
(17) Kur'an,Bakara/156

Yüzün Niyazî eyle hâk derdile bağrın eyle çâk
Kalbin sarâyın eyle pak şayed gele sultân sana

diye işaret ettiği vecihle, tevazu; tevhid ve nefis tasfiyesi Mutlak zatın tecellisi için yapılması gereken en önemli şartlardandır.

Tasavvuf literatüründe "İmaret-hane" diye nitelenen dünya hayatı ve bu hayatta elde edilecek gönül ilmi, gerçeğe ulaşmak isteyen insanı, yaratılış merhalelerinden; diğer tabirle, Cemadî, nebatî, hayvanî, ve insanî tavırlardan daha üst makamlara ulaştırmıştır. Artık kemal noktasında kişi, "insan-ı kâmil"dir.

Mısrî'nin anlayışına göre kâmil insan: *"Kur'an ve âlem"* ile eşdeğerdedir. *"İnsan dünyânın rûhudur."* diyen velî(İ.S.,s.85) Kur'an, âlem ve insan üçlüsünün açıklarken, "her biri diğerine ayna" şeklinde bir tabîr kullanır. Gerçekte aynı husus, Hz.Ali tarafından da veciz bir şekilde açıklanmıştır. Hz.Ali şöyle der:

Ve tehsebu inmet cirmün sagirün
Ve fike inteve'l-âlemü'l-ekber

(Sen kendini küçür bir şey sanırsın ey insan! Halbuki en büyük âlem sensin, o sende gizlenmiş, dercedilmiştir.)

Mısrî'nin "ayna" diye nitelendirdiği insan, kamil insandır. *"Bana ve ana-babana şükret, dönüş banadır"*(18) âyetini tefsir ederek Mısrî, şöyle bir yorum getirmektedir:

"Bu âyette şuna işaret edilmektedir. Kur'an, insan ve âlem. Bunlardan her biri diğerine aynadır. Gâye insandır. Fakat insan, ancak bunlarla tekâmül eder. O'nlar insanı kemâle eriştirinceye ve kendilerine ayna yapıncaya kadar terbiye ederler. Bu defa insan onlara ayna olur."(İ.S.,s.86) Divanı'nda şiir diliyle aynı mâhiyette bir beyit vardır ki, Mısrî'nin kâmilinsan telakkisini veciz bir halde gösterir:

Halk içre bir âyineyim herkes bakar bir an görür
Her ne görür kendi yüzin ger yahşı ger yaman görür (D.139)

Görüldüğü üzere, Mısrî'ye göre halk (yaratılmışlar) âlemlere dahil olmakta, Kur'an da zatı temsil etmektedir. İnsan-ı kâmil ise her ikisinin de aynasıdır. O'ndan hem Kur'anın hem de halkın hakikati tezahür etmektedir. Şu cümlesi konuyu daha bariz bir şekilde anlatır:

"İnsanlardan kimi terbiye kabul eder kimi etmez. Terbiye kabul edip kemâle eren insanda, Kur'an ve âlem tamamen görünür. Terbiye kabul etmeyen insanda Kur'anın cemâli, âlemin nizâmı görünmez."(İ.S.,s.85) Buradan anlıyoruz ki, mutasavvıfımıza göre âlemdeki bütün nazarlarımız ve gördüklerimiz, bizim aldığımız terbiyeye göre görünmektedir. Velimiz, kalb ve niyet bahsinde, şunları söyler:

"İnsan kalbi ya cehennem cennetdir." (İ.S.,s.86) Bu cümlede izhar edilen anlayış, Cemal ve celâ yönüyle, Hakkın kul üzerindeki tasarrufundan ibarettir.

Bütün konuyu insanın dünyaya gelmekten amacına, İlahî bir terbiye kabul edip kalbindeki herc ü mercden kurtulmasına dayandıran veli, kendisinden habersiz yaşayan bir kişinin yaşadığı alemi ve bu kişinin ruhî portresini *"ay ve güneş tutulmuş bir âlem"* benzetmesiyle, anlatır.

İnsan ne ile mamûrdur? Bu konuyu "kalb"in hakikatini ortaya koyduktan sonra açıklık kazandırabiliriz. Bilindiği gibi, kalb terimi tasavvufta mühim bir yer işgal etmektedir. Mutasavvıflar ruh'a ait bütün özellikleri bu kelimeyle izah etmektedirler. Kalbin iyi veya kötü bir temayül içinde bulunması, insanın iç mamurluğuyla ilgilidir. Mısrî insanın mamurluğunu (daha doğrusu, mükemmeliyet derecesini) anlatırken şöyle bir silsile takip eder: "İnsan dünyanın ruhudur, insan da din ile mamurdur." Bu ne demektir? Ta Putperestlikten başlayarak, Budizm'den, Zerdüştlükten Hıristiyanlığa ve müslümanlığa gelinceye kadar, bütün insanlar inançlarının zirvesini yaşamaya mecbur mudur acaba! Mısrî'ye göre bu sorunun cevabı olumludr. Yunus Emre de galiba bunu için *"yetmiş iki millet bir göz ile"*, vahdet gözüyle bakmaya teşvik etmektedir. Kainata vahdet gözüyle bakabilmek, dört ilim merhalesinden geçmekle mümkündür. Mısrî'de bunlar diğer tasavvuf erbabında olduğu gibi, şeriat, tarikat, hakikat ve ma'rifet tahsilinde ibarettir. Kalb ancak bundan sonra huzur ve sükûna kavuşur, mâmur olur. Devamla Mısrî, *"İslâm ehli de âbidler ve sâlihlerle mâmurdur, Bunlar da şeriat ulemasıyla, onlar da Allah'ı bilenler ile, Allah'ı bilenler de, hakikat ehliyle mâmurdur."* (İ.S.,87) der. Artık imar olan insan, müşahede yoluyla *"insan-ı kamil"* mefhumunu kâinatın ruhu anlayışına götürecektir. Bu ruha sahip olan kişi, *"Allâmelesmâ"*yı(19) bilen Âdem (Peygamber) gibidir. İşte böyle bir varlık O'nun Divanı'nda şu beyitle tarif bulur:

Âdemliğini her kim bulduyla O'dur Âdem
Yoksa görünen sûret bir gölge imiş ancak (D.93)

Âlem büyük olmakla beraber, insânî hakikat üzerine yaratılmıştır, anlayışla Niyazî-i Mısrî, ezelden ebede, insanı en mükemmel varlık olarak kabul eder. Ve fakat insanın olgunlaşması, faydalı ilim, iyi amel, güzel ahlâk, kalb tasfiyesi, ruhu masivadan temizleme ve Allah'ın sırrını anlamakla mümkündür. Allah, diyor Mısrî, *"ahlâken kâmil, ilmiyle âmil, nefisin bilen kimseyi ister!"* (İ.S.,s.123)

(18) Lokman/66

(19) Bakara/31